

УДК 373.3(09)(477)«1984/1991»

**РОЗВИТОК ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
В СЕРЕДИНІ 80-х – НА ПОЧАТКУ 90-х рр. ХХ ст.:
ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ**

Тетяна Гавриленко

*Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка,
вул. Гетьмана Полуботка, 53, Чернігів, Україна, 14013*

На підставі аналізу законодавчо-нормативних документів, звітів Міністерства освіти УРСР розкрито особливості організації початкової освіти в Україні в середині 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. З'ясовано, що в руслі демократичних змін в освітній галузі відбулися структурні трансформації в початковій освіті, зокрема, перехід до чотирирічного терміну навчання завдяки зниженню віку вступу дітей до школи. Аргументовано, що державна освітня політика була спрямована на створення умов для отримання початкової освіти дітьми молодшого шкільного віку в різних типах навчальних закладів з урахуванням особливостей їхнього інтелектуального, фізичного та психічного розвитку, здібностей і нахилів, частково національних особливостей. Простежено динаміку чисельності молодших школярів, схарактеризовано педагогічний склад початкової школи, проаналізовано навчально-матеріального забезпечення освітнього процесу в початкових класах.

Ключові слова: організація початкової освіти, тривалість навчання, типи навчальних закладів, молодші школярі, вчителі початкових класів, навчально-матеріальне забезпечення, Україна.

В умовах сучасних цивілізаційних викликів, трансформацій у політичному, економічному та культурному житті українського суспільства пріоритетним вектором державної політики в Україні є реформування освітньої галузі. У цьому контексті особлива увага звернута на початкову освіту як базовий освітній рівень, що зорієнтований на формування загальнонавчальних і соціальних компетентностей, необхідних для подальшого успішного навчання та самореалізації особистості. Нині відбувається оновлення законодавчо-нормативного поля початкової освіти, визначення її оптимальної тривалості, пошук ресурсів для збереження мережі малочисельних початкових шкіл у сільській місцевості, підвищення якості підготовки вчителів початкових класів, покращення навчально-матеріального забезпечення освітнього процесу у початковій школі тощо. З огляду на зазначене закономірним є звернення до вивчення вітчизняного історико-педагогічного досвіду другої половини ХХ ст., зокрема, періоду 1984–

1991 рр., адже, як наголошує академік О. В. Сухомлинська, “події, факти, феномени, які відбувалися тоді, є нашою недавньою історією, ... започатковані там процеси й тенденції є й у нинішньому дискурсі” [13, с. 7]. Відтак їхнє осмислення може стати підґрунтям у розв’язанні сучасних освітніх проблем, дасть змогу виявити досягнення та уникнути помилок.

Історіографічний аналіз показав, що останнім часом посилилася увага українських істориків педагогіки (Л. Д. Березівська, В. В. Кузьменко, О. Б. Петренко, Л. В. Пироженко, О. В. Сухомлинська та ін.) до студіювання розвитку шкільної освіти, в тім числі й початкової, в окреслених хронологічних межах. З’явилася також низка історико-педагогічних розвідок, предметом дослідження яких є такі проблеми початкової освіти: реформування змісту початкової освіти (О. Я. Савченко), підручникотворення в початковій освіті (Я. П. Кодлюк, Л. М. Височан), диференціація та індивідуалізація початкового навчання (Т. В. Вожегова), розвивальне та проблемне навчання (О. Д. Замашкіна, Н. Д. Янц), оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи (А. А. Предик, С. В. Чупахіна) та ін. Вони збагачують уявлення про розвиток початкової освіти в Україні в середині 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. Водночас поза увагою дослідників залишилося питання організації початкової освіти в цей період, що і зумовило доцільність наукової розвідки.

Наша мета – розкрити особливості організації початкової освіти в Україні в середині 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.

Суспільно-політичні (проголошення “перебудови”, демократизація, гласність), соціально-економічні (науково-технічний прогрес, інтенсифікація та комп’ютеризація економіки) та педагогічні (проголошення та реалізація реформи загальноосвітньої та професійної школи; перебудова освіти в напрямі демократизації, деуніфікації, гуманізації; активізація громадсько-педагогічного руху; відродження національної школи [1, с. 331–332]) трансформації, що відбувалися в Україні в середині 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст., впливали на розвиток початкової освіти загалом та її організацію зокрема.

У контексті проголошеної реформи загальноосвітньої та професійної школи запроваджені зміни в *структурі початкової освіти*. З 1986 р. заплановано поступове перетворення *трирічної початкової школи у чотирирічну*. Передбачено, що структурні трансформації допоможуть забезпечити ґрунтовніше навчання учнів читанню, письму та рахунку, елементарним трудовим навичкам й водночас зменшать їхнє навантаження та полегшать подальше засвоєння основ наук у середніх класах школи [8, с. 18].

Перехід до чотирирічної початкової освіти відбувався завдяки зниженню вікової межі початку систематичного шкільного навчання до *шести років*, що розглядаємо як новаційну тенденцію досліджуваного

періоду. Важливо, що можливість і доцільність навчання у школі дітей шестирічного віку було доведено у ході майже десятирічного експериментального дослідження, яке виконували наукові співробітники науково-дослідних інститутів педагогіки та психології УРСР [2, с. 93–94]. Організований перехід до систематичного навчання дітей шестирічного віку розпочався з 1986/87н. р. З урахуванням побажань батьків, рівня розвитку дітей, наявності відповідних умов навчання та підготовлених учительських кадрів у перші класи було прийнято 358,3 тис. шестирічних учнів (50,2% від їхньої загальної кількості), з них майже 65% навчалися у школах, решта – на базі дитячих садків [19, арк. 26]. Водночас до перших класів приймали дітей семирічного віку, які навчалися у початкових класах три роки.

Однак поставлене перед Міністерством освіти УРСР завдання щодо завершення переходу на навчання в школі з шести років до 1990 р. унаслідок низки причин (відсутність необхідних умов навчання, великі матеріальні витрати, невідповідність учителів тощо) не виконували. Тому з 1986 р. по 2000 р. в Україні *функціонували два типи початкової школи: трирічна та чотирирічна*. Вважаємо, що в такій ситуації у батьків з'явилася реальна можливість вибору віку вступу до школи та терміну здобуття початкової освіти.

У контексті вивчення проблеми організації початкової освіти розглянемо *типи навчальних закладів*, які забезпечували цей рівень освіти. Проаналізувавши законодавчо-нормативні документи (Закон СРСР “Про затвердження основ законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту” (1985), Закон УРСР “Про освіту” (1991), Постанова Ради Міністрів СРСР “Про загальноосвітні школи-інтернати, дитячі будинки та інші інтернатні заклади” (1984), Положення про школи (класи) з поглибленим теоретичним і практичним вивченням навчальних предметів (1986) та ін.), щорічні звіти Міністерства освіти УРСР (1984–1991), простежуємо, що, як і в 50–70-х рр. ХХ ст., основним типом навчального закладу для здобуття початкової освіти залишалася *масова загальноосвітня школа*. Залежно від місцевих умов окремо функціонували початкові (I–III (IV) класи), неповні середні (I–VIII (IX) класи) та середні (I–X(XI) класи) загальноосвітні школи, які зберігали єдність і наступність між собою [7; 12, с. 11].

Молодші школярі, батьки яких працювали та не могли забезпечити належне виховання й догляд за ними впродовж дня, мали змогу навчатися у *школах подовженого дня*. Їх створювали на базі загальноосвітньої школи за наявності необхідної кількості учнів та відповідних навчально-матеріальних умов. У більшості загальноосвітніх шкіл для учнів початкових класів організовували *класи* (здебільшого для шестирічних учнів) та *групи подовженого дня*, питома вага яких, як і шкіл подовженого дня, у зв'язку з приходом до школи шестирічних учнів, значно зросла [26, арк. 49].

Для дітей молодшого шкільного віку, які потребували соціальної допомоги (діти, які не мали необхідних умов виховання в сім'ї; діти, над якими встановлювали опіку чи піклування; діти з багатодітних і малозабезпечених сімей; діти одиноких матерів; діти-сироти; діти, які залишилися без піклування батьків), функціонували *загальноосвітні школи-інтернати* [10, с. 19–20]. Учні початкових класів, які перебували на тривалому лікуванні навчалися в *загальноосвітніх санаторно-лісових школах, санаторних школах-інтернатах*. Навчальні заняття з ними проводили також у лікарнях, санаторіях та вдома. Дітям з вадами у фізичному або розумовому розвитку, що перешкоджали їхньому навчанню у масовій загальноосвітній школі, початкову освіту надавали в *спеціальних загальноосвітніх школах та школах-інтернатах* [7; 12, с. 11]. Для молодших школярів із затримкою психічного розвитку започатковували *класи вирівнювання* [4, с. 40].

Наголосимо, що державна освітня політика, особливо наприкінці 80-х рр., була спрямована на розвиток здібностей та обдарувань учнів. З цією метою подальшого поширення набули *школи (класи) та школи-інтернати з поглибленим вивченням навчальних предметів* (з I класу поглиблено вивчали іноземну мову, музику або образотворче мистецтво), де хоча і незначна кількість учнів мала змогу здобувати початкову освіту [27, арк. 15]. Демократизація в освіті сприяла зростанню *авторських шкіл*, діяльність яких ґрунтувалася на ідеях дитиноцентризму; вирізнялася упровадженням інновацій у зміст, форми, методи та засоби навчання і виховання школярів [25, арк. 15]. Новацією досліджуваного періоду стало відкриття *освітньо-виховних комплексів “Школа – дитячий садок”*, що забезпечували навчання та виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку [9, с. 25].

Отже, в досліджуваний період створювали умови для отримання початкової освіти *різними категоріями дітей молодшого шкільного віку* (фізично і психічно здорові діти; діти, батьки яких не могли забезпечити догляд за ними упродовж дня; діти, які потребували соціальної допомоги; діти з незначними відхиленнями у здоров'ї; діти з вадами в розвитку; діти, які мали спеціальні здібності).

Проаналізуємо розвиток мережі *масових загальноосвітніх шкіл*, де здобувала початкову освіту більшість дітей молодшого шкільного віку (рис. 1).

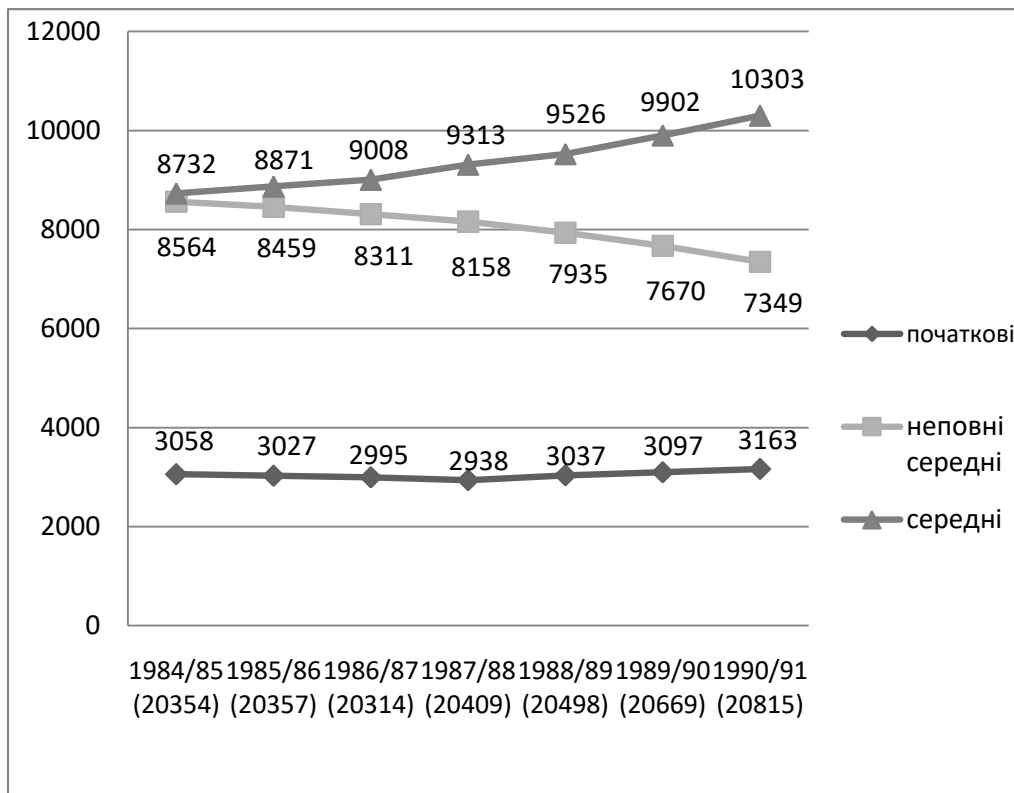

Рис. 1. Динаміка мережі початкових, неповних середніх і середніх шкіл у 1984/85–1990/91 н. р.

З наведеного рисунка бачимо позитивну динаміку в розвитку масових шкіл. Уперше з 1962/63 н. р. їхня кількість, хоча і повільно, але почала зростати та протягом 1984/85–1990/91 н. р. збільшилася на 461 школу (2,7%) [14, арк. 11; 26, арк. 35]. Це відбувалося завдяки відкриттю нових середніх шкіл і відновленню діяльності початкових шкіл. Чисельність неповних середніх шкіл щорічно зменшувалася, що пов'язуємо з їхньою реорганізацією у середні школи. Трансформації в мережі масових шкіл зумовили зростання молодших школярів, які навчалися в середніх школах та відповідно їх зменшення у неповних середніх школах. Контингент учнів, які навчалися у початкових школах, по суті, не змінився і був низьким. Отже, *основним типом загальноосвітнього навчального закладу для здобуття початкової освіти*, як і в 70-х рр. ХХ ст., була *середня школа*, що охопила початковим навчанням у 1984/85 н. р. 76,7% учнів [17, арк. 11зв.], а в 1990/91 н. р. вже 82,4% [28, арк. 1зв.]. Розподіл молодших школярів за типами масових шкіл у 1984/85 та 1990/91 н. р. подано на рис. 2.

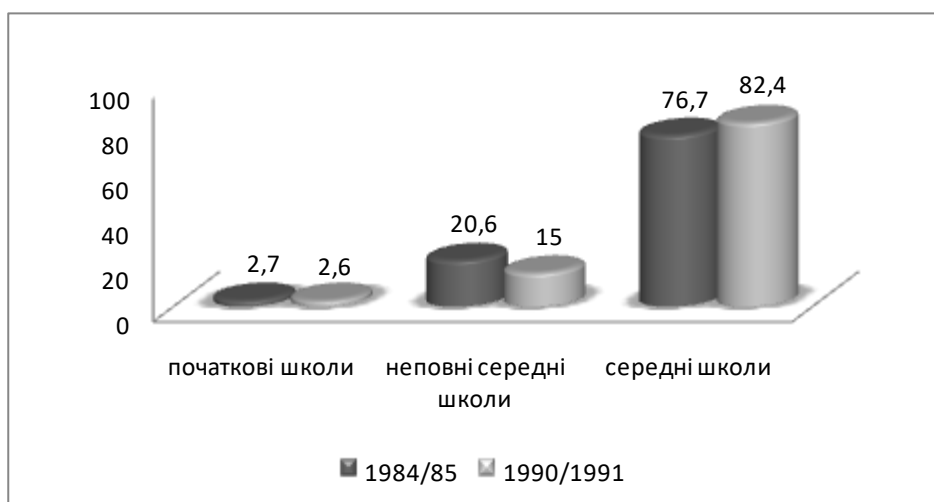

Рис. 2. Розподіл учнів початкових класів за типами масових шкіл у 1984/85 і 1990/91 н. р. (%) [17, арк. 11 зв.; 28, арк. 1 зв.]

Проаналізувавши щорічні статистичні звіти Міністерства освіти УРСР бачимо, що протягом 1984–1991 рр. відбулися ледь помітні зміни у співвідношенні масових шкіл за територіальною ознакою. Як і раніше, сільські школи значно перевищували кількість міських шкіл, що показано на рис. 3.

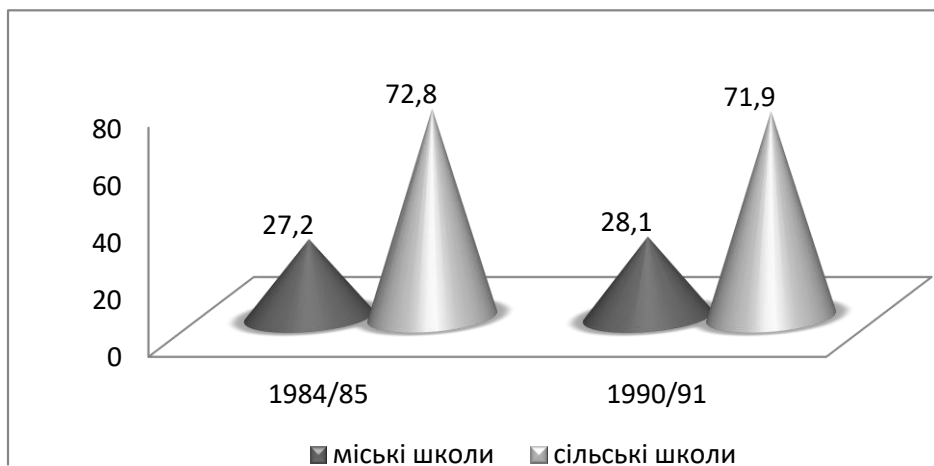

Рис. 3. Розподіл масових шкіл за територіальною ознакою у 1984/85 і 1990/91 н. р. (%) [17, арк. 11 зв.; 26, арк. 35]

Припускаємо, що незначне кількісне зростання (на 0,9%) сільських шкіл та, відповідно, зменшення (на 0,9%) міських шкіл відбулося завдяки відновленню в сільській місцевості початкових шкіл. Проте, незважаючи на перевагу в кількісному та відсотковому показниках сільських шкіл, у них здобувало освіту лише близько 34% молодших школярів, решта – у міських школах (рис. 4).

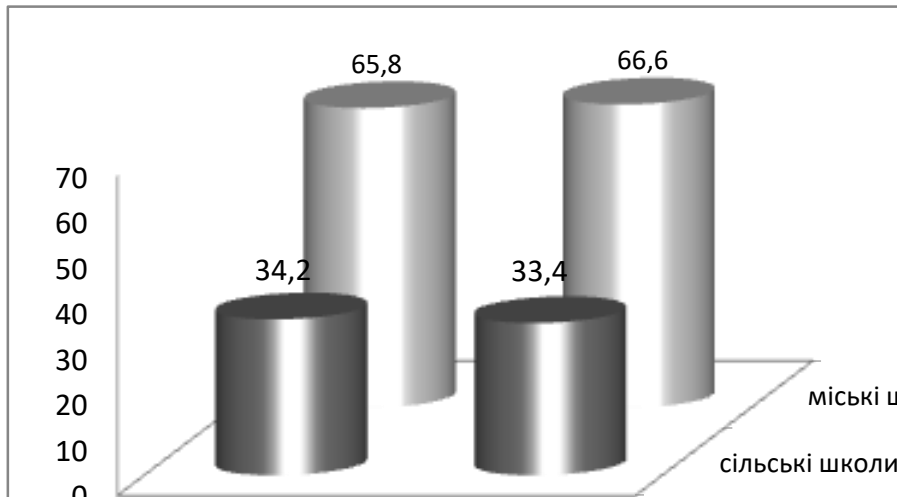

Рис. 4. Чисельність учнів початкових класів у міських і сільських школах у 1984/85 і 1990/91 н. р. (%)[17, арк. 11 зв.; 28, арк. 1 зв.]

Таку диспропорцію пояснюють функціонуванням у сільській місцевості значної частини малокомплектних шкіл. Для підтвердження цього наводимо архівні дані: на початку 1990/91 н. р. у 860 сільських школах навчалася до 10 молодших школярів, у 586 – до 15, у 564 – до 20, у 463 – до 30 [28, арк. 1].

Незмінною тенденцією урядової освітньої політики в середині 80-х рр. ХХ ст. залишалося нівелювання національних відмінностей учнів, засилля в освітньому просторі загальноосвітніх шкіл російської мови як мови “міжнаціонального спілкування” та “порозуміння”. Наполегливо і послідовно реалізуючи цю політику уряду, Міністерство освіти УРСР у 1985 р. схвалило додаткові напрями русифікації шкільної освіти [16, арк. 34]. Цілком природно, що вжиті ходи призвели до збільшення кількості російськомовних класів і шкіл, а також контингенту молодших школярів, які здобували початкову освіту російською мовою. Саме в цей час русифікаторська політика досягла свого апогею. За даними Міністерства освіти УРСР, у 1987/88 н. р. лише 46% учнів початкових класів навчалися українською мовою. Зокрема, значну частку з них становили молодші школярі сільських

шкіл. У містах та промислових районах початкова освіта майже цілковито була зрусифікована [22, арк. 23]. Упродовж середини 80-х рр. дещо зменшилася мережа шкіл для дітей національних меншин. У 1987/88 н. р. функціонувало 122 школи з молдавською, 62 – з угорською та дві – з польською мовами навчання, що становило близько 1% від загальної кількості шкіл [24, арк. 133]. Учнів початкових класів, які здобували освіту цими мовами, нараховували 0,8% [22, арк. 23]. Як і в попередні періоди, значна кількість дітей національних меншин позбавлялася можливості навчатися рідною мовою та здобувала початкову освіту здебільшого в російськомовних школах.

Значні зміни в мовній політиці, й зокрема у формуванні мережі загальноосвітніх шкіл за мовною ознакою, почали відбуватися наприкінці 80-х рр. XX ст. Аналіз джерел показав, що з 1988/89 н. р. кількісні показники *україномовних шкіл* щорічно неухильно зростали, натомість зменшувалися – *російськомовні школи* [21, арк. 8]. Цьому, зокрема, сприяло ухвалення Закону УРСР “Про мови в Українській РСР” (1989), який юридично закріплював статус української мови та зобов’язував її вивчення усіма учнями загальноосвітніх навчальних закладів. Документом також гарантувалася рівноправність мов усіх народів, які проживали на території України [11].

Відкриття та відновлення шкіл з українською мовою навчання, зростання мережі україномовних класів у школах з російською мовою навчання дало змогу значно *збільшити* кількість учнів, які здобували початкову освіту *українською мовою*. Серед змін також привертають увагу *збільшення*, хоча і незначне, кількості молодших школярів, які навчалися *польською мовою*; поява учнів, які здобували початкову освіту *румунською* та *кримсько-татарською мовами* [28, арк. 24]. Зміни у співвідношенні учнів початкової ланки школи за мовою навчання протягом досліджуваного періоду подно на рис. 5.

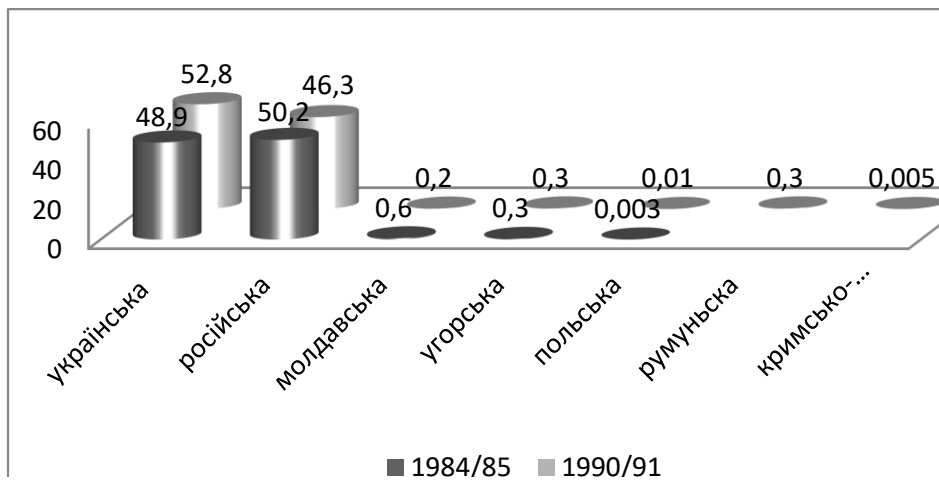

Рис. 5. Розподіл учнів початкових класів за мовою навчання у 1984/85 та 1990/91 н. р. (%) [17, арк. 22-22зв; 28, арк. 24]

Зазначимо, що загалом контингент учнів початкових класів, які навчалися в масових загальноосвітніх школах, упродовж 1984–1991 рр. зріс на 373,8 тис., що складало 16,4% (рис. 6). Це відбувалось завдяки збільшенню кількості дітей у підготовчих класах, а з 1986/87 н. р. – приходом до школи шестирічних учнів.

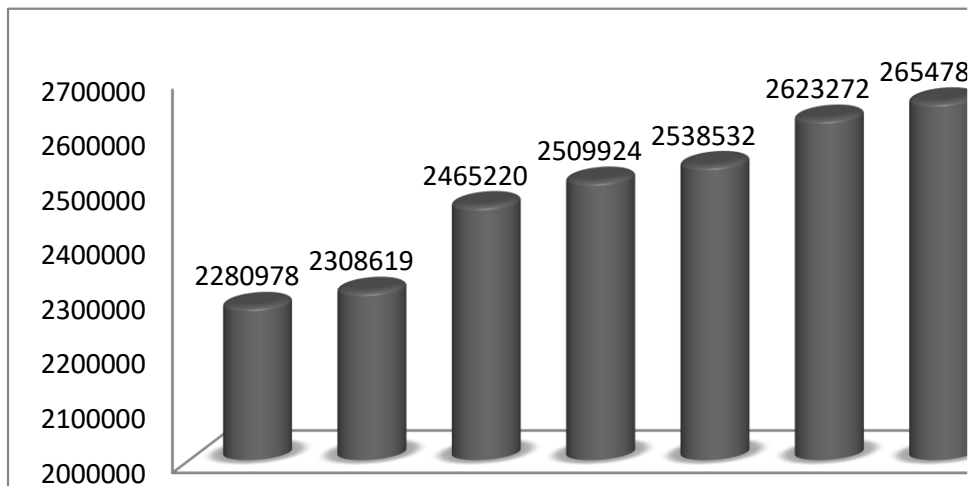

Рис. 6. Динаміка кількості учнів початкових класів у 1984/85–1990/91 н. р.

У контексті досліджуваної проблеми доречно проаналізувати педагогічний корпус початкової освіти. Структурні трансформації в початковій освіті (збільшення кількості дітей, які вступали до перших класів),

нові умови комплектування класів (зменшення їхньої наповнюваності з 40 до 30 учнів) призвели до проблеми кадрового забезпечення першої ланки школи. Її розв'язання планували так: раціональніше розподілити випускників педагогічних училищ і педагогічних інститутів, особливо у віддалені школи сільської місцевості; вивільнити для роботи в початкових класах вихователів, старших піонервожатих та інших педагогічних працівників, які мали відповідну фахову підготовку; залучити до роботи в першій ланці школи студентів-заочників старших курсів факультетів підготовки вчителів початкових класів; залишити або повернути в школи класоводів пенсійного віку [18, арк. 44–45]. Окрім того, з 1984 р. щорічно збільшувався прийом майбутніх учителів початкових класів у педагогічні училища та педагогічні інститути, передусім завдяки позаконкурсному набору абітурієнтів за цільовим направленням [15, арк. 11]. Для пришвидшення підготовки кваліфікованих фахівців для першої ланки школи додатково було відкрито три педагогічні училища [20, арк. 3]. Отож вони навчалися в 44 педагогічних училищах та 23 педагогічних інститутах [20, арк. 28].

Вивчення звітів Міністерства освіти УРСР свідчить, що вжиті заходи сприяли щорічному зростанню кількості класоводів. Зокрема, упродовж 1984/85 – 1990/1991 н. р. їхній контингент збільшився на 40 398 осіб або на 47,5%, що показано на рис. 7.

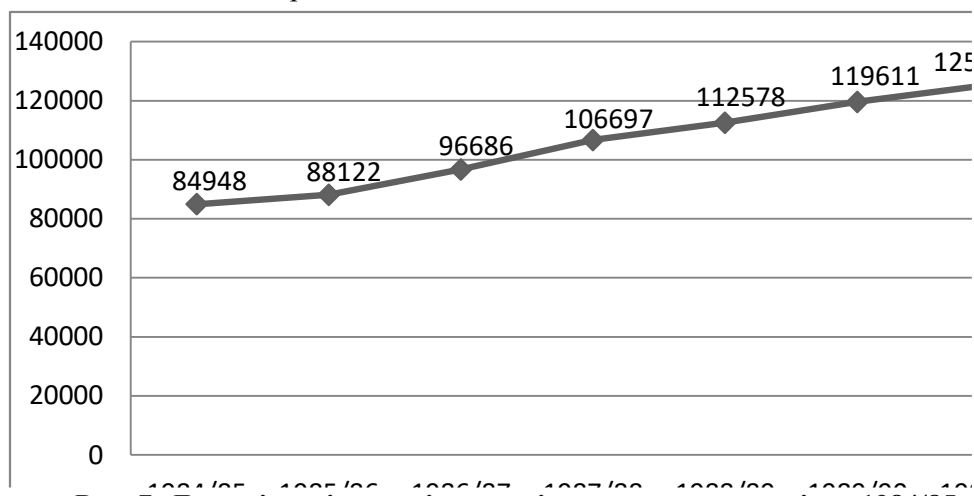

Рис. 7. Динаміка кількості вчителів початкових класів у 1984/85 – 1990/91 н. р.

Наголосимо, що державна освітня політика була спрямована не лише на підвищення кількісних, а й якісних показників класоводів. У документах про реформу школи йшлося про перехід на підготовку вчителів для всіх ланок школи винятково з вищою освітою [8, с. 30]. Його реалізація, як уже було зазначено, відбувалося завдяки розширенню прийому абітурієнтів на

спеціальність “Педагогіка та методика початкового навчання” у педагогічних інститутах. Окрім того, з 1984 р. розпочався набір у ці навчальні заклади класоводів, які мали середню педагогічну освіту, річний педагогічний стаж і направлення органів народної освіти. Їх приймали за результатами співбесіди та зараховували в групи зі скороченим терміном навчання на заочні відділення [3, с. 133]. У результаті *якісний склад класоводів поліпшився*, що підтверджують дані рис. 8, виконаного на підставі статистичних звітів Міністерства освіти УРСР.

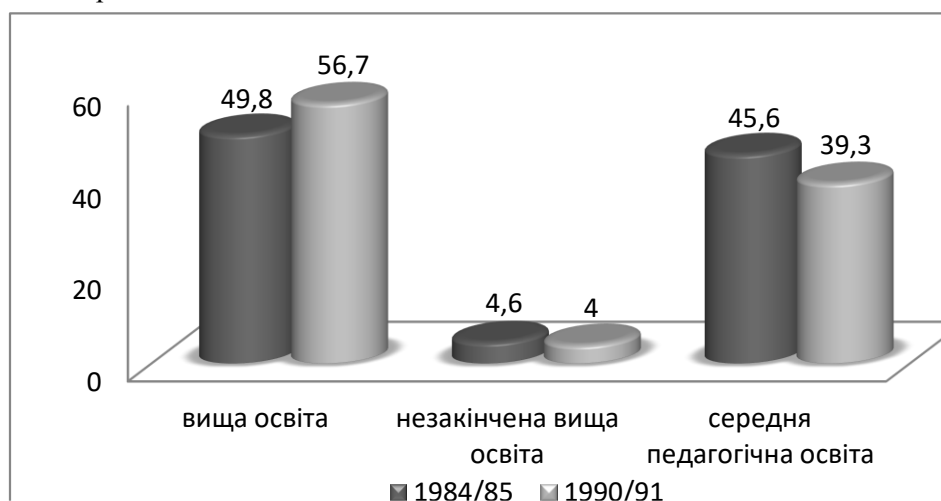

Рис. 8. Освітній рівень учителів початкових класів у 1984/85–1990/91 н. р. [17, арк. 13; 29, арк. 15, 21]

Наведений рисунок засвідчує, що питома вага вчителів початкових класів з вищою освітою зросла. Якщо у 1984/85 н.р. вони становили 49,8%, то в 1990/91 н.р. – 56,7% [17, арк. 13; 29, арк. 15, 21]. Позитивно оцінюємо, що згідно з наказом Міністерства освіти СРСР (1986) на посаді вчителя початкових класів могли працювати лише ті педагоги, які мали відповідну фахову підготовку [5].

Як і раніше, уряд продовжував вживати заходів щодо підвищення суспільного престижу вчителів, поліпшення умов їхньої праці та побуту. Свідченням цього стало, зокрема, ухвалення постанови ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС “Про підвищення заробітної плати вчителів та інших працівників народної освіти” (1984) згідно з якою запроваджували нові підвищені ставки заробітної плати і посадових окладів освітян. Їхне введення відбувалося поступово упродовж 1984–1987 рр. Важливо, що нові умови оплати праці поширювалися передусім на вчителів початкових класів [6].

Позитивними, на наш погляд, стали зміни в розрахунках та обліку навчального навантаження класоводів. Зокрема, ставку заробітної плати почали виплачувати не за 24 год, а за 20 год викладацької роботи протягом

навчального тижня. Схвально оцінюємо і встановлення їм доплати за класне керівництво в розмірі 20 крб на місяць, а також збільшення доплати за перевірку зошитів – 15 крб на місяць [37]. Проте, педагогічне навантаження вчителів початкової ланки школи продовжувало залишатися більшим, ніж учителів середньої і старшої школи, а доплати за класне керівництво та перевірку зошитів – меншими. Отже, як і раніше, статус класоводів був нижчим, ніж учителів-предметників.

Вивчення архівних документів свідчить, що протягом досліджуваного періоду на державному та місцевому рівнях приділяли увагу будівництву житла для вчителів; ремонту їхніх квартир; забезпеченню паливом, продуктами харчування тощо. Водночас значна частина педагогів, особливо сільських шкіл, проживала в незадовільних житлово-побутових умовах; погіршувалися медичне обслуговування та оздоровлення вчителів [25, арк. 18]. Окрім того, деструктивно впливали на стан класоводів, й, відповідно на педагогічну працю та її результати такі чинники: зниження престижу вчительської професії; велика завантаженість справами, що не стосувалися навчально-виховного процесу; суворий контроль за роботою педагога; постійні перевірки; нездорове суперництво між учителями; “культ директора” тощо [30, с. 3–4]. Отже, недостатня соціальна захищеність учителів початкових класів, складні умови їхньої праці та побуту спричинили плінність кваліфікованих фахівців, старіння викладацького складу, посилення фемінізації педагогічного корпусу (у 1988/89 н.р. на посаді вчителя початкових класів працювало 98,3 % жінок [22, арк. 35]). Невідповідність між об’єктивно високим соціальним та економічним значенням педагогічної праці та її реальними умовами негативно позначалися на авторитеті вчителя у суспільстві, роботі шкіл, освітньому рівні учнів.

Схарактеризуємо *навчально-матеріального забезпечення початкової освіти*. Вивчення документів Міністерства освіти УРСР свідчить про його щорічне планомірне зміцнення завдяки державним капіталовкладенням, коштам місцевого бюджету, а також активній допомозі підприємств, колгоспів, радгоспів. Зокрема, протягом 1984–1987 рр. було уведено в дію 1 100 нових шкіл, добудовано 3 тис. класних кімнат, 402 їдальні, 313 спортзалів, 1,2 тис. спалень та ігрових кімнат для шестирічних учнів тощо [20, арк. 48]. За кошти колгоспів і радгоспів відбувалося роз’єднання класів-комплектів у початкових школах сільської місцевості. Як повідомляли в Доповідній записці Міністерства народної освіти УРСР про початок 1990/91 н.р., лише у Вінницької області завдяки базовим господарствам вдалося роз’єднати більше 75% початкових класів-комплектів [25, арк. 11].

Однак наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. темпи шкільного будівництва уповільнилися; низку новобудов приймали з великими недоборками; недоліком залишався капітальний ремонт і підготовка шкіл до

роботи в зимових умовах [23, арк. 8]. Унаслідок залишкового принципу фінансування освітньої галузі невирішеними залишалися й інші питання. Наприклад, у 1989 р. 8 369 (40%) шкіл не мали центрального опалення, 2 002 (9,6%) школи – водопровід, 13 037 (62,4%) шкіл – каналізації; 8 233 (39,4%) школи – спортзалів, 2 443 (11,7%) школи – їдалень, 11 664 (55,8%) школи – навчальних майстерень для учнів початкових класів. Ці школи були розміщені здебільшого в сільській місцевості [24, арк. 28].

На початку 90-х рр. була проблема із забезпеченням учнів щоденниками, зошитами, письмовим приладдям. Не всі школи отримували необхідну кількість класних журналів та іншої документації. Через брак паперу, слабку поліграфічну базу видавництва “Радянська школа” несвоєчасно видавало навчальні програми, підручники та посібники для молодших школярів. Зокрема, у 1991 р. не було надруковано “Зошит з математики” для I класу, “Зошит з ознайомлення з навколишнім світом” для II класу [25, арк. 20; 27, арк. 21]. Складна ситуація простежувалася із забезпеченням учнів підручниками в україномовних школах. Потреба в навчальній літературі, особливо для початкових класів, значно випередила реальні можливості. Адже кількість охочих навчатися українською мовою була значно більшою, ніж планувалося. Тому в деяких школах через брак україномовної навчальної літератури учні змушені були переходити на навчання в російськомовні класи. [27, арк. 23]. Наголосимо й на недостатньому забезпеченні вчителів початкових класів методичною літературою; на нестачі наочних посібників у навчальному процесі; на повільному оновленні технічних засобів навчання у початковій ланці школи [31, с. 5].

Отже, розвиток початкової освіти, зокрема її організація, в Україні в середині 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. був детермінований суспільно-політичними, соціально-економічними та педагогічними умовами. У руслі демократичних змін в освітній галузі відбулися структурні трансформації в початковій освіті, зокрема, перехід до чотирирічного терміну навчання завдяки зниженню віку вступу дітей до школи з шести років. Аналіз законодавчо-нормативних документів, щорічних аналітичних звітів Міністерства освіти УРСР показав, що державна освітня політика була спрямована на створення умов для отримання початкової освіти дітьми молодшого шкільного віку у різних типах навчальних закладів з урахуванням особливостей їхнього інтелектуального, фізичного та психічного розвитку, здібностей і нахилів, частково національних особливостей. Аргументовано, що у досліджуваній період контингент молодших школярів унаслідок структурних трансформацій у початковій освіті зростав, що, відповідно, зумовило потребу в учителях. Позитивно оцінюємо, що пріоритетним вектором державної політики стало не лише покращення кількісних, а й

якісних показників класоводів; вжиття заходів щодо підвищення їхнього суспільного престижу, поліпшення умов праці та побуту, а також намагання покращити навчально-матеріальне забезпечення початкової освіти. Водночас здебільшого через залишковий принцип фінансування освітньої галузі соціальний захист учителів початкових класів погіршувався; загострювалася ситуація зі створенням необхідних умов для навчання молодших школярів, особливо у сільській місцевості, забезпеченням освітнього процесу новими технічними засобами навчання, навчальною та методичною літературою тощо. Окреслені особливості організації початкової освіти впливали на її змістовий та процесуальний аспекти, про що йтиметься у наших подальших публікаціях.

1. *Березівська Л. Д.* Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А. М., 2008. – 406 с.
2. *Гавриленко Т. Л.* Експериментальні дослідження у галузі початкової освіти в Українській РСР (середина 60-х – перша половина 80-х рр. XX ст.) / Т. Л. Гавриленко // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. праць / за заг. ред. В. І. Сипченка. – Вип. LXX. – Ч. II. – Слов'янськ: ДДПУ, 2014. – С. 85-97.
3. *Майборода В. К.* Вища педагогічна освіта України: історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.) / В. К. Майборода. – К.: Либідь, 1992. – 196 с.
4. О дальнейшем совершенствовании общего среднего образования молодежи и улучшении условий работы общеобразовательной школы: Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 29.04.1984 г. // Основные документы о реформе общеобразовательной школы / сост. В. А. Белоголовский. – Київ: Рад. шк., 1986. – С. 34–43.
5. О номенклатуре должностей, подлежащих замещению специалистами с высшим и средним специальным образованием в учреждениях, организациях, предприятиях системы Министерства просвещения СССР: Приказ М-ва просв. СССР от 21.04.1986 г. // Поч. шк. – 1990. – № 9. – С. 43.
6. О повышении заработной платы учителей и других работников народного образования: Постановление ЦК КПСС, Совета Министров СССР, ВЦСПС от 12.04.1984 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakonprost.ru/content/base/86835>.
7. Об утверждении основ законодательства Союза ССР и союзных республик о народном образовании: Закон СССР от 27.11.1985 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zaki.ru/pagesnew.php?id=1831&page=1>.

8. Основные направления реформы общеобразовательной и профессиональной школы // Основные документы о реформе общеобразовательной школы / сост. В. А. Белоголовский. – К. : Рад. шк., 1986. – С. 15-34.
9. Положение о порядке создания и организации работы учреждения “Школа-детский сад”: утверждено приказом М-ва просв. СССР от 07.06.1985 г. // Бюллетень нормат. актов М-ва просв. СССР. – 1985. – № 10. – С. 25–27.
10. Про загальноосвітні школи-інтернати, дитячі будинки та інші інтернатні заклади: наказ Міністра освіти Укр. РСР від 15.03.1984 р. № 74 // 36. наказів та інстр. М-ва освіти Укр. РСР. – 1984. – № 20. – С. 18–28.
11. Про мови в Українській РСР: Закон УРСР від 28.10.1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>.
12. Про освіту: Закон УРСР від 23.05.1991 р. // Рад. шк. – 1991. – № 9. – С. 5–19.
13. Сухомлинська О. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 6–12.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України, ф. 166, оп. 15, спр. 9224, 99 арк.
15. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9244, 84 арк.
16. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9250, 109 арк.
17. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9260, 54 арк.
18. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9283, 243 арк.
19. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9323, 151 арк.
20. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9328, 120 арк.
21. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 3, 131 арк.
22. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 20, 105 арк.
23. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 41, 165 арк.
24. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 43, 194 арк.
25. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 79, 79 арк.
26. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 91, 49 арк.
27. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 117, 102 арк.
28. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 131, 30 арк.
29. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 132, 40 арк.
30. Шаповалов О. Вчитель – за перебудову / О. Шаповалов, О. Полякова // Почат. шк. – 1989. – № 9. – С. 2–6.
31. Якість – категорія головна (інтерв'ю з Р. І. Куриленко) // Почат. шк. – 1987. – № 4. – С. 3–5.

Стаття: надійшла до редколегії 09.06.2016

доопрацьована 11.08.2016

прийнята до друку 25.08.2016

THE DEVELOPMENT OF PRIMARY EDUCATION IN UKRAINE IN THE MID 80'S - EARLY 90'S OF XX CENTURY: ORGANIZATIONAL ASPECT

Tetiana Havrylenko

*Chernihiv National Pedagogical University. TH Shevchenko,
Hetman Polubotko Str., 53, Chernigov, Ukraine, UA –14013*

The article highlights the features of primary education in Ukraine in the mid 80's - early 90's of XX century. It is found out that the development of primary education in this period, in particular its organization, was determined by socio-political, socio-economic and pedagogical conditions. It is established that in the line with democratic changes in educational industry the transformation in primary education took place, namely: the transition to four-year duration of education by the reducing of the children's entrance age to school from six years. The analysis of legislatively-normative documents, annual analytical reports of the Ministry of Education of the Ukrainian SSR has showed that public educational policy aimed at creating of conditions for the gaining primary education by junior school children in different types of schools; the peculiarities of their intellectual, physical and mental development, abilities and aptitudes, some national characteristics were considered.

It is argued that in the investigated period the contingent of junior school children in primary education increased due to structural transformations; accordingly the requirement in teachers appeared. We positively estimate that the priority vector of the state policy has become not only a quantitative increase but also qualitative indicators of teachers; the realization of measures to improve their social prestige, improvement of the working and living conditions, also attempt to improve educational and material support of primary education. At the same time mainly due to the residual principle of financing of the educational industry the social security of the primary school's teachers deteriorated; the situation with the creation of the necessary conditions for teaching junior school children, in particular in rural areas, providing education process with new technical facilities, educational and methodical literature tensed.

Key words: organization of primary education, duration of studying, types of educational establishments, junior school children, teachers of primary school, educational and material support, Ukraine.

